

MODIFICACIONS AL CATÀLEG D'OBRES DE RAMON LLULL

Ara que acaba de sortir el meu *Selected Works of Ramon Llull*,¹ el catàleg cronològic d'obres que apareix al final del Tom II, i que fou elaborat l'any 1982, ja necessita modificacions, tant per les meves recerques com per les d'altres investigadors. Les meves tingueren lloc principalment al Raimundus Lullus Institut de Freiburg, on, amb l'ajuda del director, Charles Lohr, i del seu assistent, Fernando Domínguez Reboiras, vaig poder consultar tota la biblioteca de microfilms de Mss. lul·lians que tenen allà. Els altres investigadors que m'han proporcionat correccions i modificacions són Josep Maria Ruiz Simon, i el mateix Fernando Domínguez, als quals vull expressar aquí el meu agraïment. També he pogut aprofitar un article recent de Josep Romeu i Figueras.

A fi que el lector pugui tenir una visió de conjunt, començaré amb una llista de les modificacions, donant el número del catàleg, número nou (entre parèntesis) que ara suggerim, títol de l'obra, i finalment la data nova proposada.

II.A.16 (II.A.3.bis)	<i>Doctrina pueril</i>	1274-6 (?)
III.3 (II.B.19)	<i>Quaestiones per Artem demonstrativam seu inventivam solubiles</i>	1289 (?)
III.4 (II.A.19)	<i>Libre d'Anticrist</i>	1274-83 (?)
III.5 (II.A.20)	<i>De adventu Messiae</i>	1274-83 (?)
III.17 (III.30.bis)	<i>Investigatio mixtionum generalium</i>	1298-París
III.34 (III.43.bis)	<i>Cant de Ramon</i>	1300-Mallorca
III.54 (III.76.bis)	<i>Lectura Artis quae intitulatur Brevis practica Tabulae generalis</i>	1 Feb 1307-Gènova

¹ Princeton University Press, 1985, 2 vols.

També hauríem d'afegir tres obres, una malauradament perduda:

- II.A.1.bis *Lectura compendiosa super Artem inveniendi veritatem* 1274-6 (?)
 III.20.bis *Lectura super tertiam figuram Tabulae generalis* 1294-6 (?)
 III.L4 *Carta als jueus de Barcelona*

Finalment hauríem de deixar de banda una obra que sembla d'autenticitat més que dubtosa:

- III.76 *Liber ad memoriam confirmandam* 1307-8-Pisa

Per a veure totes aquestes obres en el seu nou orde, hem afegit un llistat com a apèndix al final d'aquest article.

Pel que fa a la *Doctrina pueril*, com ja havia assenyalat Gret Schib a la seva edició de l'obra,² el fet que al capítol 83, paràgraf 7, Llull lamenta que no hi hagi cap monestir en el qual els futurs missioners puguin aprendre llengües, sembla situar l'obra abans de la fundació del col·legi de Miramar l'any 1276. Fernando Domínguez, en una conferència donada a Barcelona,³ i Josep Maria Ruiz Simon,⁴ tornen a insistir en aquest punt, crec que amb raó. A més a més, Ruiz Simon ha aportat un altre argument de pes. Diu que "La cosmologia del *Liber principiorum philosophiae*, obra pertanyent també al cicle de l'*Ars compendiosa*, presenta, a primer cop d'ull, una important diferència respecte a la *Doctrina pueril*. Aquesta diferència no és altra que la de l'aparició del concepte de *forma universalis* o *forma prima*, concepte que sobreviurà en totes les posteriors evolucions del pensament cosmològic lul·lià (cosa que, òbviament, convida a pensar que el *Liber principiorum philosophiae*, i els altres *Libri principiorum*, on també es troben referències a aquesta entitat, són posteriors a la *Doctrina pueril*, obra que, en general, presenta una filosofia natural molt més propera a la del *Libre de contemplació* que no la dels *Libri principiorum*)."⁵ Al qual afegeix: "El *terminus a quo* seria ca. 1274, ja que les llistes de dignitats que apareixen en la *Doctrina pueril* es corresponen a la de l'*Ars compendiosa*. La datació de la *Doctrina pueril* entre 1274 i 1276 sembla, evidentment, més adient que no la proposada per Bonner amb els continguts cosmològics de l'obra".⁶

Al catàleg mencionat al principi d'aquest article jo havia basat la meva datació de 1282-37 en la frase del final de la *Doctrina pueril* on

² ENC 104 (1972), 16-17.

³ "El *Libre d'amic e amat*. Reflexiones en torno a Ramon Llull y su obra", conferència donada el març de 1984 a la Universitat Autònoma de Bellaterra (Barcelona).

⁴ A la n. 30 de la seva tesina, encara sense publicar.

⁵ P. 50 de la còpia mecanografiada de la tesina.

⁶ *Ibid.*, n. 30. Vegeu-ne també la n. 35.

⁷ Veg. EL 21 (1977), 56, n. 50.

Llull diu: "On pus te parle, fill, de la celestial glòria, més trop en mi de defalliment a recomptar e a significar la glòria de paradís; e per açò lexar-me n'é, e parlarem del *Libre de Evast e de Blanquerna*", frase que ha fet pensar a molts de crítics⁸ que la primera obra havia d'haver estat escrita just abans de la segona. Però ara em sembla més bé que quan acabava la primera obra tenia intenció de començar la segona, sense que puguem treure cap conclusió sobre quan realment la va començar, i sobretot quan la va enllestir.⁹

Pel que fa a les *Quaestiones per Artem demonstrativam seu inventivam solubiles*, citaré una carta que em va trametre Josep Maria Ruiz Simon el 16 de novembre del 1984. Explica que hi ha tres possibles punts de partença per datar l'obra:

a. Llull hi cita les nou dignitats de la fase ternària de l'Art, però afegint-hi un "& c."¹⁰

b. Remissió a una de les obres que determinen cicle artístic:¹¹

Vegetiva sic est consideranda, quod facta positio de ipsa vegetativa sit demonstrabilis secundum *Artem demonstrativam*: igitur consideramus vegetativam secundum *Artem demonstrativam* isto modo ...

c. El mateix títol de l'obra.

Com segueix explicant Ruiz Simon en la seva carta, les dades que ens forneixen els dos primers punts poden semblar, a primer cop d'ull contradictòries, pel fet que *a* sembla indicar una obra de la fase ternària i *b* una de la quaternària. Però, diu, mentre la remissió de *b* (repetida en dos altres llocs de l'obra¹²) és ben clara, la llista de *a* no és una llista tancada. Troba l'"& c." (= *et caetera*) significatiu, i afegeix que si Llull es referís als començaments de l'*Ars inventiva veritatis*, l'"& c." no tindria cap sentit. Troba que en té, en canvi, si es refereix als de l'*Ars demonstrativa*.

⁸ Vegeu Garcías Palou a *EL* 12 (1968), 33-45 i 201-214, com també E.-W. Platzeck, "Miscelánea Luliana", *Verdad y Vida* 31 (1973), 394-7, on resumeix els arguments anteriors.

⁹ Fernando Domínguez a la seva conferència citada més amunt diu: "Llull escribó pues el libro de Doctrina pueril entre 1273 y 1276. A continuación comenzó el libro de Evast y Blaquerua que terminó en 1283. Contando con las posibles interrupciones del mismo debidas entre otras cosas a su querida empresa de Miramar no cabe duda que de ocho a diez años para escribir un libro es algo inconcebible en Ramon Llull. El libro de Blaquerua es en todo caso una obra escrita con calma en el necesario silencio y retiro sin prisas ni concesiones." Només discreparia de la data de 1273, per les raons donades per Ruiz Simon més amunt.

¹⁰ *MOG* IV, 17 = Int. iii, 1. "Començaments de la figura A" seria el terme més correcte, que engloba les dignitats de Déu, les seves semblances com a començaments generals del món creat, i al mateix temps el seu ús com a començaments de l'Art (*principia ipsius Artis*, com diu el Beat).

Pel que fa al títol, segueix dient, la presència del mot *inventivam* no ha de sorprendre en una obra depenent de l'*Ars demonstrativa*. Al *Compendium seu Comentum Artis demonstrativae* es troba, per exemple, la pregunta: "Quomodo est haec ars inventiva?" Cal no oblidar, d'altra banda, que ja la primera obra de l'Art és presentada com a art inventiva (l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*).

També assenyala una sèrie de coincidències entre el tractament de la constitució del *chaos* entre el *Compendium* citat més amunt i les nostres *Quaestiones*, coincidències que el lector podrà comprovar quan la citada tesina es publiqui. Per això, diu, les nostres *Quaestiones* haurien d'esser posteriors al *Compendium*, (París 1288-9 (?)), i anteriors a l'*Ars inventiva veritatis* (Montpeller 1290).¹³

Convençuts per aquests raonaments de Ruiz Simon, hem decidit col·locar l'obra al final de l'etapa quaternària, amb el número d'ordre II.B.19, i amb data de 1289 (?).

Pel que fa al *Libre d'Anticrist* i el *De adventu Messiae*, sempre s'havien col·locats dins l'etapa ternària pel fet que el segon cita el primer,¹⁴ i el primer cita l'*Ars inventiva veritatis* i l'*Ars amativa*.¹⁵ Ara bé, mirant microfilms del *Libre d'Anticrist* a Freiburg, no vaig poder trobar cap cita de l'*Ars amativa*, en canvi sí que als dos Mss. llatins més antics¹⁶ vaig trobar cites de l'*Ars inventiva veritatis*. Però em vaig fixar que tant al *Libre d'Anticrist* com al *De adventu Messiae* les dignitats apareixien en nombre de 16, i amb les darreres 4 en l'ordre del cicle de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*.¹⁷ Llavors mirant l'únic Ms. medieval català del *Libre d'Anticrist*,¹⁸ vaig trobar dues cites (als fols. 235 i 256, és a dir als llocs corresponents a les cites de l'*Ars inventiva veritatis* dels Mss. llatins) de l'Art *abreujada de trobar veritat*. Això combinat amb les 16 dignitats del primer cicle de l'Art, demostra prou clarament, em sembla, que la primera persona que va traduir l'obra del català al llatí es va equivocar de títol, posant *Ars inventiva veritatis* en comptes de *Ars compendiosa inveniendi veritatem*. Per tant em sembla innegable

¹³ Per a la data de la darrera obra, vegeu la meua "Nota suplementària a 'Problemes de cronologia lul·liana'", *EL* 21 (1977), 221-4, i sobretot la n. 12.

¹⁴ Acaba dient: Respondens dixit se satis sufficienter cum eo disputasse et excusans se eo quod tractaturus erat de quodam *Libro* quem compilavit contra *Antichristum et adventum eius* ad laudem et servitium Illius qui est benedictus per omnia saecula saeculorum. Amen. Explicit *Liber de adventu Messiae*.

¹⁵ Segons Salzinger al N° 9 del seu catàleg a *MOG* I, 52 = Int. ii, 6, cites copiades per Platzeck al N° 61 del seu catàleg.

¹⁶ L'*Electorium* (París, Bibl. Nat., Ms. lat. 15450) i Munic, CLM 10497, tots dos del S. XIV.

¹⁷ "És a dir, "misericordia, humilitas, dominium, patientia." Vegeu la p. 40 del meu "Problemes de cronologia lul·liana" a *EL* 21 (1977).

¹⁸ Roma, Corsiniana 1362, fols. 235-257v. Del *De adventu Messiae* no es conserva cap versió catalana.

que les dues obres s'haurien de col·locar dins el primer cicle de l'Art, el que depenia de l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*.

Pel que fa a l'*Investigatio mixtionum generalium*, he trobat que entre els tres Mss. medievals que la contenen, un no té explícit,¹⁹ un altre en té un que posa clarament "París - 1298",²⁰ i el darrer té el mateix explícit que el segon,²¹ però amb la data de 1398, que em sembla un error evident per a 1298. Així que hauríem de col·locar l'obra dins la segona estada de Ramon Llull a París, i per tant modificar el que vaig suggerir a *EL* 24 (1980), 82.

Pel que fa al *Cant de Ramon*, és Josep Romeu i Figueras en un article recent²² sobre el poema qui va suggerir la nova data. Bassant-se en la famosa tercera estrofa

Lo monestir de Miramar
fiu a frares Menors donar
per sarrayns a preïcar.
Enfre la vinya-l fenolar
amor me pres: fé-m Déus amar
e-nfre sospirs e plors estar.

diu que li sembla que "la depressió de Llull fóra motivada, no pas pels fracassos de París, sinó, concretament, per l'estat [precari o potser ja d'abandó] en què trobà Miramar en retornar a Mallorca, el 1300, després d'una vintena d'anys d'absència."²³ En vista de la importància de la tasca missionera en vida de Ramon Llull, només puc dir que em trob totalment d'acord amb la nova interpretació de Josep Romeu.²⁴

Pel que fa a la *Lectura Artis quae intitlatur Brevis practica Tabulae generalis*, Ruiz Simon també assenyalava en una carta que li sembla que

¹⁹ És l'*Electorium* (París, Bibl. Nat., Ms. lat. 15450), al qual normalment manquen incipits i explícits. El mateix -és clar- passa amb les dues còpies fetes per l'equip de Salzinger i que ara se troben a Munic (CLM 10563 i 10576). Això explica per què Salzinger al seu catàleg (Nº 118) no dóna el verdader explícit de l'obra, i per què investigadors posteriors han suposat que no en tenia.

²⁰ És el de Madrid, Bibl. Univ. 106 (S. XV), fols 119-131, que diu: "Factus iste tractatus ad honorem Dei Parisius anno 1298."

²¹ És el de Copenhaguen, Kgl. Bibl., Gl. Kgl. S. 3478. 8º (S. XIV), fols 23v-45v.

²² "Interpretació del *Cant de Ramon*, de Llull" a *Serta Philologica F. Lázaro Carreter* (Madrid: Ediciones Cátedra, 1983), pp. 449-63.

²³ *Ibid.*, p. 458 (les paraules entre parèntesis vénen de la p. 457).

²⁴ Només discrep en un detall sense importància. El "fonollar" del text lul·lià no serà el fonoll marí (*Crithmum maritimum*) que no creix per Miramar sinó a uns centenars de metres més avall, ran de mar, i mai per allà en quantitats suficients per a constituir un "fonollar", sinó el fonoll comú (*Foeniculum vulgare*), que abunda a paratges com el de Miramar, i que precisament pot constituir un símbol ecològic de cultius abandonats.

l'obra hauria d'esser d'una data més tardana. Es basa en el fet que, en contrast amb la pràctica lul·liana, normal a partir de l'any 1299, de citar l'*Ars generalis* referint-se al seu sistema en general,²⁵ aquí diu:

In *Ultima generali arte* dicitur de Tabula, quod investigatio, quae sit in Tabula, est in altiori gradu significationis veritatum quam illa quae sit in Figuris; et ista est causa quare iste libellus denominatur a Tabula, et dicitur *Tabulae generalis*.²⁶

Que aquesta sigui una cita específica es pot comprovar confrontant un passatge de la mateixa *Ars generalis ultima*, Part V, De Tabula, on diu:

Investigatio, quae sit in Tabula, est in altiori gradu significationis veritatis quan illa quae sit in Figuris.²⁷

Que demostra que la cita de la *Lectura Artis* és literal.

D'altra banda, la datació més tardana que això implica –segueix dient Ruiz Simon– explicaria la presència en l'obra de dos mecanismes artístics que no es troben fins a l'*Ars generalis ultima* i l'*Art breu*: l'evacuació de la tercera figura, i la multiplicació de la quarta.

L'únic problema que ens queda és on ficar l'obra en la producció lul·liana. Si la posam després d'acabada l'*Ars generalis ultima* i l'*Art breu*, i si ens atenem a l'èxplot de l'obra que diu que fou acabada a Gènova, hauria d'esser pel maig de 1308, de camí entre Pisa i Montpeller.²⁸ Però això voldria dir que per aquest mes de maig hauria escrit quatre obres (el *Liber de centum signis Dei*, el *Libre de clerecia* –obra d'un 90 planes a ORL I–, l'*Ars Dei* –obra de 315 planes a ROL XIII– i la *Lectura Artis* –obra de 43 planes de doble columna a MOG V), i això a més d'una intensa activitat recaptant fons per a la recuperació de la Terra Santa tant a Pisa com a Gènova, i viatjant de Pisa a Gènova, i de Gènova a Montpeller.²⁹

Tal activitat, fins i tot per a Llull, em sembla improbable. Preferible seria per ventura tenir en compte dues altres dades. La primera és l'èxplot de la *Lectura Artis*, que diu "finivit Raimundus hanc *Lecturam* in civitate Januae anno Domini 1303, dia prima mensis Februarii", èxplot que, segons l'edició que Jordi Gayà ja té en estat de preparació molt avançada per a ROL, no té variants substancials entre els 19 Mss. on es

²⁵ Vegeu les meves remarques a *EL* 24 (1980), 85.

²⁶ *MOG* V, 342-3 = Int. iii, 42-3.

²⁷ Ed. Marçal (Palma, 1645), pp. 33-4.

²⁸ Vegeu la *Vida coetània*, ap. 42 (*ROL* VIII), on diu precisament que va passar un temps a Gènova de camí entre Pisa i Provença.

²⁹ *Vida coetània*, lloc cit.

troba l'obra. Ara bé, si s'hi hagués intercalat un error en una de les primeres còpies, més fàcilment s'hagués produït en la darrera xifra de l'any que en una frase tan llarga i específica com "dia prima mensis Februarii". La segona dada és el fet que l'*Ars generalis ultima* és una de les poques obres lul·lianes —si no l'única— on constata que va tenir llarga gestació: fou començada a Lió pel novembre de 1305 i acabada a Pisa pel març de 1308.³⁰ Això ens dóna la possibilitat de pensar que la cita de la *Lectura Artis* fes referència a una obra encara inacabada, possibilitat reforçada pel fet que els dos mecanismes de l'Art mencionats dos paràgrafs més amunt apareixen en la *Lectura Artis* en una forma encara bastant rudimentària.

Ara bé si prenim les tres possibilitats d'equivocació d'any, ens trobam amb 1306, 1307 i 1308. El primer no és impossible, però em sembla massa prop de l'inici de l'*Ars generalis ultima*. El darrer ens obligaria a pensar que hauria escrit l'*Ars brevis juris civilis* pel gener del 1308 a Montpeller, hauria viatjat a Gènova on el primer de Febrer acabà la *Lectura Artis*, per a retornar llavors a Montpeller on escrigué el *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi* pel mateix mes de febrer. Més probable em sembla el 1307, quan s'aturaria a Montpeller camí de Mallorca i de Bugia, viatge que sempre s'ha suposat que tingué lloc per la primavera d'aquell any.³¹ Això implicaria que la Part V, De taula, de l'*Ars generalis ultima*, ja fou escrita per aquella data, al mateix temps que explicaria una divisió curiosa en la relació entre les dues obres bessones de l'A.G.U. i l'Art breu (A.B.). Perquè, llevat d'una Taula reduïda a l'A.B., els texts de les Parts I-V de les dues obres són gairebé idèntics; llavors, començant amb les Parts VI i VII sobre l'Evacuació de la Tercera Figura i la Multiplicació de la Quarta Figura respectivament, s'inicia una divergència notable, on l'A.G.U. ofereix un text notablement expandit. Així podríem suposar que quan escrivia la *Lectura Artis* pel febrer de 1307, citava una part de l'A.G.U. que ja tenia enllestida, mentres que quan hi parlava de l'Evacuació i Multiplicació de les dues Figures següents, tractava temes que havia de rectificar una mica a l'A.B. pel gener de 1308 a Pisa, i desenvolupar llargament a l'A.G.U. pel febrer i març del mateix any.

Finalment, suposant que l'any fos 1307, tenim l'explicació fàcil d'un error de copista. Tenint en compte el calendari florentí usat a la Corona d'Aragó on l'any començava amb l'Encarnació (25 de març), només hem de suposar que un copista va llegir un 8 com un 3 —confusió fàcil amb l'any, que freqüentment s'escrivia en xifres àrabigues— i tindrem un

³⁰ Vegeu l'èxplot a l'edició de Marçal (Palma 1645), p. 527.

³¹ Vegeu la meua obra, *Selected Works*, Tom I, p. 41.

original que deia "anno Domini 1308, dia prima mensis februarii", que equivaldria al primer de febrer de 1307 en el nostre còmput.

Pel que fa a la *Lectura compendiosa super Artem inveniendi veritatem*, és qüestió de dividir en tres obres el que sempre s'ha conegut com una sola obra, sota el títol de *Ars compendiosa inveniendi veritatem*.³² Mirant el text de *MOG I*, tenim:

(a) *Ars compendiosa inveniendi veritatem*, pp. 433-473 = Int. vii, 1-41, que acaba amb les paraules, "Et sic est finis istius compendii".³³

(b) *Lectura compendiosa super Artem inveniendi veritatem*,³⁴ pp. 473-476 = Int. vii, 41-4, que comença (als Mss.) amb les paraules, "Deus, ad laudem et gloriam tuam, incipit *Lectura compendiosa super Artem inveniendi veritatem*" i llavors segueix, més o menys com el text de *MOG*, "De Regulis, et primo de Figura S"; i acaba "et quia nulla forma artificialis est ita similis formae naturali, sicut beatissima crux".

(c) *De definitionibus principiorum*, pp. 477-481 = Int. vii, 45-49, obreta³⁵ que, per raons que donarem en un moment, creim que és una compilació espúria basada en matèria lul·liana.

Pel que fa a (b), em sembla que tant pel seu íncipit –que per cert no es troba a *MOG*– com per l'èxplicit de (a), hauríem de sospitar que es tracta d'una obra a part. Aquest fet es troba confirmat per la posició de (b) als Mss., on de vegades (4 casos) segueix (a), de vegades el precedeix (2 casos), de vegades es troba tot sol (2 casos) o només seguit de (c) (2 casos), i una vegada es troba precedit de (a) i (c). Així que pels escrivans es tractava evidentment d'una obra independent, per bé que estretament relacionada amb (a). Per tant coincidesc amb Josep Perarnau³⁶ que nosaltres també l'hauríem de tractar com a una obra independent, conservant el seu títol per ella sola, i suprimint el subtítol similar de l'*Ars universalis* que es troba a *MOG*, i que sembla una invenció (o error) de Salzinger.³⁷

Pel que fa a (c), ja he suggerit que l'obra em semblava sospitosa,³⁸ assenyalant que és l'única obra, entre una cinquantena, anterior a l'*Ars*

³² Divisió ja suggerida per Josep Perarnau a l'article "Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lul·lians medievals de la 'Bayerische Staatsbibliothek' de Munic", *ATCA* 2 (1983), 160-2.

³³ Així als millors Mss.; el text de *MOG* diu, "Et sic est finis istius Artis Compendiosae".

³⁴ "Títol que Salzinger va suposar que s'havia d'aplicar com a subtítol de l'*Ars universalis* que seguia a l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* a *MOG I*, suposició no confirmada per cap Ms. medieval, que sempre apliquen aquest títol a l'obra impresa com a part de l'*Ars compendiosa*. En canvi, el títol que posa Salzinger a l'obra que imprimeix com a part de l'*Ars compendiosa* –*De Regulis Artis compendiosae inveniendi veritatem*– és pura invenció seva; no es troba a cap Ms. medieval.

³⁵ Que de vegades ha merescut catalogació a part, com el N° 3a del catàleg de Platzeck.

³⁶ Vegeu els seus raonaments a l'article citat a la n. 32 més amunt.

³⁷ Vegeu la n. 34 més amunt.

³⁸ A *EL* 21 (1977), 58, n. 91.

inventiva veritatis de 1290 que tingui definicions, i això ben al principi de la producció artística lul·liana. A més a més, l'obreta té les mateixes paraules definides dues i fins a tres vegades (per exemple, *sapientia*, *perfectio* i *voluntas* tenen tres definicions cada una); té definicions d'una puerilitat poc lul·liana ("Perfectio est id per quod entia sunt perfecta"); i té el darrer apartat (*Definitiones XXX Modorum Specialium*) en orde alfabètic, procediment tan poc usual que a la *Taula d'esta Art* Llull troba que ha de donar explicacions (*ORL* XVII, 389) de com allò es maneja. De més pes encara és la raó per la qual no trobam definicions abans de 1290; és perquè les definicions lul·lianes es basen en la idea d'essències constituïdes per la trilogia de matèria-forma-conjunció, idea plasmada en la teoria dels correlatius i l'activitat de les dignitats divines, xarxa de conceptes que no fou desenvolupada fins a finals de la dècada dels 1280.³⁹ Així que una definició com "Bonitas est ens, ratione cuius bonum agit bonum" és un anacronisme en una obra teòricament escrita poc després de la il·luminació de 1274.

El que no es pot asseverar és que tot el material que contingui (c) sigui apòcrif. Crec més bé que es tracta d'una compilació medieval⁴⁰ de material autèntic barrejat amb coses espúries, una mena de *potpourri* escolar destinat a l'ensenyament de l'Art, i per tant relacionada amb el *Liber de universalibus*,⁴¹ el *Libre de definicions*,⁴² i altres obretes similars que encara dormen pels manuscrits.

La *Lectura super tertiam figuram Tabulae generalis* és una obra, la presència de la qual a un Ms. de Brussel·les⁴³ ja havia estat assenyalada per Helmut Riedlinger,⁴⁴ sense saber ben bé si era una obra autèntica o no. Comença amb la invocació "Deus, in tua virtute et gratia incipit *Lectura super tertiam figuram Tabulae generalis*, etc.", i segueix amb el vertader *incipit* "Dividitur haec lectura in tres partes." A més a més, l'obra semblava que acabava a mig camí, amb la frase: "Solutio: Existente loco instrumento bonitati quod ipsa possit in se ipsa magnitudinem." Però vaig trobar una continuació a un Ms. de Viena,⁴⁵ la primera part del qual (fols 89v-104) correspon exactament als darrers folis

³⁹ Per als correlatius, vegeu J. Gayà, *La teoria luliana de los correlativos* (Palma, 1979), a les pp. 154, 183, 191 i 218 es trobarà tractaments de la teoria definitòria lul·liana.

⁴⁰ Es troba a 4 Mss. medievals i 2 moderns.

⁴¹ També conegut com a *Introduitorium magnae Artis generalis*; vegeu l'edició recent a *ROL* XII (1984), 139-69.

⁴² Vegeu-ne l'edició també recent de Lola Badia a la "Biblioteca Humanitas de Textos Inéditos", 2 (Barcelona, 1983), i sobretot la important introducció on parla d'aquesta mena de "petit tractat lul·lià o para-lul·lià, farcit de *rifacimenti* i d'interpolacions i, per tant, aberrant pel que fa als diversos testimonis de la tradició lul·liana."

⁴³ Bibliothèque Royale, Fonds général, 2955 (S.XV), 18-23v.

⁴⁴ A *ROL* V, 165-6.

⁴⁵ Österreichisches Nationalbibliothek, Cod. 2529 (S. XV), 89v-190.

(19rb-23vb) del text de Brussel·les. Llavors segueix, completant les famoses "regles" lul·lianes (el text de Brussel·les acaba amb la sèptima), arribant a un final que diu: "Dictum est de regulis quae invicem omnes misceri debent, et etiam cum principiis ut veritas dubii quae investigamus nostris intellectibus clarae pateat, etc. Istaе regulae sunt una particula primae partis *Lectura super tertiam figuram Tabulae generalis*."⁴⁶

He de confessar que això de "sunt una particula primae partis" em té intrigat. ¿Trobarem una altra part de l'obra un dia? ¿O seria un cas d'una continuació que Llull tenia intenció d'escriure, sense mai haver-ho fet? De tota manera sembla que tenim aquí almenys la primera part d'una obra que correspondria al *Liber de tertia figura* que apareix amb el N° 23 al famós catàleg de la Myésier,⁴⁷ amb el N° 18 al catàleg redactat per Nicolau de Cusa,⁴⁸ i amb el N° 22 al catàleg de Charles de Bouvelles.⁴⁹ Es clar que és la mateixa que l'obra intitulada *Lectura alia super tertia figura eiusdem* al catàleg de Proaza.⁵⁰

Dels catàlegs de le Myésier i Proaza passa als altres catàlegs antics. Però el primer catàleg modern que menciona l'obra és el de Platzeck, que li dona el número 74a, suposant que forma una part de la *Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem*.⁵¹ Però ell mateix reconeix que l'incipit no correspon al que dona Proaza, i nosaltres podem afirmar que tampoc no correspon a l'obra que hem descobert.

Així sembla que ens trobam amb una obra genuïna de Llull, una obra que pel seu títol i contingut probablement s'hauria de situar als anys que segueixen la composició de la *Taula general*, i és per això que li hem donat la data provisional de 1294-6, seguida d'un punt d'interrogació.

Quant a la *Carta als savis jueus de Barcelona*, fa trenta anys que es va donar a conèixer amb la publicació de l'inventari de "La biblioteca de Joan Bonllavi, membre de l'escola lul·lista de València al segle XVI"

⁴⁶ El text que es troba a continuació, al verso del foli 109 del Ms. de Viena, no forma part de l'obra, com al principi vaig creure, sinó que es tracta, segons sembla, d'uns comentaris fets per qualche lul·lista sobre la definició lul·liana i sobre les cent formes.

⁴⁷ Vegeu J. N. Hillgarth, *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France* (Oxford, 1971), pp. 336-7, i *ROL* VIII, 305.

⁴⁸ Publicat a M. Honecker, *Lullus-Handschriften aus dem Besitz des Kardenals Nikolaus von Cues*, "Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens" 6 (Münster, 1937), p. 279.

⁴⁹ Vegeu J. M. Victor, "Charles de Bouvelles and Nicholas de Pax: Two Sixteenth-Century Biographies of Ramon Lull", *Traditio* 32 (1976), 324. El catàleg aparegué en un tom publicat a París el 1511 (vegeu RD 45), i és clarament un calc del catàleg de le Myésier de dos segles abans.

⁵⁰ Al foli 220v de la seva antologia lul·liana apareguda a València l'any 1515 (veg. RD 53). L'"alia" i l'"eiusdem" es refereixen al títol tres números més amunt, que diu *Lectura super eadem*, referint-se al número anterior, que és la *Tabula generalis*. A més a més, Proaza dona l'incipit correcte de "Dividitur haec lectura".

⁵¹ La part que comença al *MOG* V, 401 = Int. v, 43.

per Rosalía Guilleumas i Josep M.ª Madurell.⁵² Al N° 168 del seu catàleg⁵³ es llegeix: "Item un altre libre o queren [és a dir, quern o quadern] sens títol, scrit en vulgar, en pregamí, lo qual comence: Als savis jueus de Barcelona, mestre Abram Denanet, e mestre Aron, y mestre Ben Jua Salamon, y altres savis que són en la aljama, Ramon Lull saluts." Els autors de l'article comenten⁵⁴ que "tots tres personatges hebreus estan documentats a Barcelona, de l'aljama de la qual eren figures importants: es tracta de Salomó den Abraham o den Adret [també Denadret o Benadret], de Aaron ha Levi o de Na Clara, i de Bonjuha Salomó."⁵⁵

Pel que fa a l'autenticitat del *Liber ad memoriam confirmandam*, em limitaré a citar un article de Fernando Domínguez de pròxima aparició.⁵⁶ Allà diu:

Las razones que se pueden aducir contra la autenticidad luliana de esta obra son las siguientes:

1) El explicit de la obra, a pesar de la clara indicación de lugar, no especifica ni el mes ni el año en que fue compuesta, como es norma en las obras lulianas.

2) La tradición manuscrita es muy tardía (a partir del s. XVI) y los manuscritos contienen otras obras apócrifas.

3) Esta obra no aparece en ninguno de los catálogos lulianos antiguos. El primer testimonio es el catálogo de la Biblioteca de Poblet de mediados del s. XVI.

4) En este opúsculo no se cita ninguna obra luliana y, al contrario, se cita reiterada y decisivamente un apócrifo *Liber de septem planetarum*.

5) El autor cita el *Liber parabolarum* de Alain de Lille, autoridad que Llull nunca cita y dudosamente conocía.

6) Dicción y vocabulario demuestran al autor como buen conocedor del discurso luliano, sin embargo se encuentran puntos que están muy lejos de proceder de la pluma de Ramón: La *regulae* en lugar de nueve

⁵² Revista Valenciana de Filologia 4 (1954), 23-73.

⁵³ *Ibid.*, p. 66.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 48.

⁵⁵ Per a altres comentaris sobre l'obra i els tres jueus mencionats, vegeu l'edició de J. M. Millàs Vallicrosa de *El "Liber predicationis contra judeos" de Ramón Lull* (Madrid-Barcelona, 1957), p. 21; l'article de E. Colomer, "Ramón Llull y el judaísmo en el marco histórico de la Edad Media hispana", *EL* 10 (1966), p. 42; el llibre de D. Urvoy, *Penser l'Islam. Les présupposés islamiques de l'"Art" de Lull* (París, 1980), p. 96; i J. Cohen, "The Christian Adversary of Solomon ibn Adret", *The Jewish Quarterly Review*, New Series 71 (1980), 48-55, on l'autor identifica el primer dels tres jueus mencionats a la carta amb l'adversari de Ramon Martí mencionat al *Liber de acquisitione Terrae Sanctae* de Ramon Llull.

⁵⁶ "In civitate Pisana, in monasterio sancti Domnini. Algunas observaciones sobre la estancia de Ramón Llull en Pisa (1307-1308)" que es publicarà a *Traditio*.

son cuatro y se llaman *nomina*. Exposición confusa de la *evacuatio* (¡habla de una *evacuatio secundae figurae*!) y *multiplicatio* que están claramente expuestas en el *Ars brevis* y *Ars generalis ultima*. El lector atento podrá encontrar otros muchos ejemplos.

7) El mismo Rossi, editor del opúsculo,⁵⁷ que ha analizado el texto en profundidad, reconoce que la obra se diferencia "in misura notevole" de otros textos lulianos sobre el tema de la memoria, y llama la atención sobre algunos puntos del libro que "non possono non indurre a molta cautela".

8) Sobre la memoria escribió Lull en Pisa en términos que tienen poco que ver con la obrita en cuestión.⁵⁸

A l'article que acab de citar, tot això ve acompanyat d'una abundància de notes que reforcen notablement els arguments de Fernando Domínguez, arguments que em semblen del tot encertats.

LLISTAT D'OBRES

en l'orde proposat en aquest article (número nou, número vell entre claudàtors, títol, data i lloc)

II.A.1.bis	<i>Lectura compendiosa super Artem inveniendi veritatem</i>	1274-6 (?)
II.A.3.bis	[II.A.16] <i>Doctrina pueril</i>	1274-6 (?)
II.A.19	[III.4] <i>Libre d'Anticrist</i>	1274-83 (?)
II.A.20	[III.5] <i>De adventu Messiae</i>	1274-83 (?)
II.B.19	[III.3] <i>Quaestiones per Artem demonstrativam seu inventivam solubiles</i>	1289 (?)
III.20.bis	<i>Lectura super tertiam figuram Tabulae generalis</i>	1294-6 (?)
III.30.bis	[III.17] <i>Investigatio mixtionum generalium</i>	1298-París
III.43.bis	[III.34] <i>Cant de Ramon</i>	1300-Mallorca
III.76.bis	[III.54] <i>Lectura Artis quae intitulatur Brevis practica Tabulae generalis</i>	1 Feb 1307-Gènova
III.L4	<i>Carta als jueus de Barcelona</i>	

Antoni BONNER

Puigpunyent (Mallorca)

⁵⁷ A la *Rivista Critica di Storia della Filosofia* 19 (1958), 273-279, i a l'Apèndix I del seu llibre *Clavis universalis. Arti mnemoniche e logica combinatoria da Lullo a Leibniz* (Milà-Nàpols, 1960), pp. 261-270.

⁵⁸ A l'*Ars generalis ultima*, Part X, Art. 100: De memoria per principia deducta; i Art. 101: De memoria per regulas deducta (Palma: ed. Marçal, 1645), pp. 406-410.